

Виважене пізнання інакшості

ОЛЬГА ПЕТРЕНКО-ЦЕУНОВА

30 СІЧНЯ 2026

Рецензія на книжку Наталії Сінкевич «The Religiosæ Kijovienses Cryptæ by Johannes Herbinus (1675): A Description of Kyiv and Its “Sacral Space” in Early Modern Multiconfessional Discourse».

Абрагам ван Вестерфельд, панорама Києва (фрагмент), 1651 рік

У другій половині XVII століття, коли на Заході Європи вщухли ще одні релігійні війни, а на Сході трохи стихився міжконфесійний полемічний запал, виник інтерес до незнаного, посилюваний розвитком науки та географічними відкриттями. У цій атмосфері в Єні з'явилася

друком книжка протестантського пастора Йогана Гербінія (1633–1679) «Святі київські печери, або Підземний Київ». Вона написана в контексті розширення горизонтів обізнаності Західної Європи про світ. Європейці, поруч із відкриттям «нових» земель — які були новими лише для них, маючи насправді тривалу традицію замешкання, — дізнавались і про й українські терени, на яких саме відбулася Козацька революція й точилися війни.

Сьогодні світ знову відкриває для себе Україну, нашу історію і сучасність. Тому закономірно, що книжка Наталії Сінкевич «“Святі київські печери” Йогана Гербінія (1675): Опис Києва та його сакрального простору раннього Нового часу. Поліконфесійний дискурс» здобула академічну нагороду REFORC Book Award 2023.

Сінкевич розглядає книжку Гербінія з погляду історії формування образу Східної Європи в інтелектуальних колах європейського Заходу. Сам Гербіній був глибоко пов'язаний із протестантським світом, тривалий час жив у полікультурному й багатоконфесійному Вільнюсі (де й написав «Святі київські печери») та намагався маневрувати між прихильністю до ідей німецької реформації, інтересом до натурфілософії та особистою дружбою з українським православним духовенством.

Придивляючись до формування протонаціональної ідентичності в ранньомодерній Україні, авторка виділяє три історичні контексти, що визначають систему координат дослідження: це конфесійна толерантність у Речі Посполитій, трансфер знань у ранньомодерній Європі та піднесення руської національної й конфесійної ідентичності.

З огляду на протестантське віровизнання Гербінія постає логічне питання, що з православних догматів і церковних звичаїв православної святині спонукало його до полеміки, а що викликало схвалення. Наталія Сінкевич доходить висновку, що Гербіній не вступає в релігійну полеміку, а демонструє інтерес до моделі співіснування різних конфесій і релігійної терпимості в Речі Посполитій, що стала прихистком для багатьох дисидентів, як тоді називали релігійних вигнанців з інших країн. Реформація загалом знайшла підтримку серед нобілітету Речі Посполитої: зокрема, магнати Радзивілли сприяли аріанським громадам у своїх володіннях. Не обходилося без локальних конфліктів, проте інтелектуальний простір і друкарні були відкритими для міжконфесійної дискусії, церква, школи та бібліотеки — для людей інших конфесій, а при поширених міжконфесійних шлюбах не було обов'язку змінювати віру. Сінкевич посилається на студію Девіда Фріка, який на мікроісторичному рівні показує повсякденну взаємодію вірян п'яти християнських конфесій (кальвіністів, лютеран, католиків, уніатів і православних), а також мусульман та юдеїв. Така ситуація відносно мирного існування кількох конфесій в одному міському просторі разом з активною міжконфесійною полемікою суттєво відрізнялася від порядку денного Священної Римської імперії після Аугсбурзького релігійного

миру 1555 року, що керувався принципом «чия влада, того й віра».

Серед дослідницьких завдань Наталії Сінкевич — визначити, наскільки релевантні свідчення Гербінія про українську духовну, інтелектуальну й політичну історію. Київ потрапив у фокус уваги Гербінія цілком випадково: знатна прихожанка його церкви, що раніше мешкала на Лівобережжі, попросила пастора знайти свідчення про сина, якого втратила у вирі Хмельниччини. Проте — з огляду на його широкі наукові інтереси до теоретичного й пастирського богослов'я, шкільництва, історії, політики, філософії, літератури, лінгвістики, а передусім натурфілософії — зацікавлення Гербінія київськими печерами цілком закономірне. Питання, чи відвідував він Київ, залишається дискусійним. Сам пастор пише, що приїхав би до Києва, лише якби вірив у надприродну причину нетління мощей.

З-поміж усіх чудес «Патерика» Гербіній уподобав «найменш повчальне».

Серед західноєвропейських авторів, які писали про українські землі в XVI й на початку XVII століття, були популярні легенди про те, що київські печери тягнуться аж до Чернігова (чи й до Москви). У трактаті «Тератургима, або Чудеса нового віку про Києво-Печерську лавру» (1638) Афанасієві Кальнофоському довелося це спростовувати. Гербіній і собі заперечував хибне судження, виходячи з натурфілософських міркувань: мовляв, під Дніпром прокопати печери було б украй складно. Це не єдиний міф, який йому випало розвінчувати. Він полемізує з поширеними серед західноєвропейців уявленнями про те, ніби київські старожитності — це насправді руїни Гомерової Трої, а околиці Києва — місце заслання давньоримського поета Овідія.

Чи не найбільшої слави, а заразом сумнівів і чуток, зажили мощі печерських святих, які приваблювали до Києва прочан і нетлінність яких раз по раз намагалися підважити опоненти православ'я. Гербіній не критикував ушанування святих і їхніх мощей, не демонстрував жодного негативного ставлення до ідеї християнської досконалості та святості. Єдиною, на його думку, помилкою православних було прославлення людських вчинків (а не заслуг Христа) і бачення в них причини святості й чудес. Протестантський автор не заперечує, що мощам послідовників Христа можна й потрібно віддавати шану і що через них Бог творить чудеса. Проте не поділяє православної думки про чудесну нетлінність останків святих у Печерському монастирі, пояснюючи її дією фізичних явищ. Загалом Гербіній не вважає православною практику вшанування святих марновірством і виправдовує її, виходячи зі свого розуміння: він говорить

про глибоку повагу лютеран до Мартіна Лютера, а ще як приклад для наслідування згадує чесноти свого діда, проповідника, активного члена родини та громади, далекого від чернечих ідеалів, оспіваних у «Патерику». Такі, на переконання автора «Святих київських печер», чесноти справжнього святого.

Гербіній цікавився й іншими мощами: він засвідчив велику особисту повагу до культу Трьох мудреців, реліквії яких відвідав у Кельні в 1664 році. Цей культ, поширений у середньовічній Німеччині з часів Фрідріха Барбаросси, не раз критикували у протестантській літературі XVII століття, проте Гербіній оглянув мощі волхвів і визнав їх справжніми тілами біблійних персонажів.

Ще один штрих до його картини світу: з-поміж усіх чудес «Патерика» Гербіній уподобав «найменш повчальне», як зазначає авторка, — чудо з Великоднім привітанням, коли чернець Діонісій зайшов до печер і привітався: «Христос Воскрес!» — а у відповідь почув від нетлінних мощей печерських отців: «Воістину Воскрес!» На думку Гербінія, чудо є частиною повсякденного життя людини.

Із середини XVI століття протестантські інтелектуали робили спроби поєднати теологічні погляди з досягненнями науки, насамперед із коперніканством. Православні автори й собі розмірковували про парадоксальне «небо печерне» — Гербіній розвиває цей концепт у підзаголовку своєї книжки («Підземний Київ»). Він запозичує у Сильвестра Косова порівняння печерських достойників із небесними світилами: преподобний Антоній постає в образі Сонця, преподобний Феодосій — Місяця, святий Мойсей Угрин — Марса, святий Іларіон — Венери, святий Симеон — Меркурія, святий Микола Святоша — Юпітера, а маленьку зірочку Гербіній призначає на знак пошани до свого приятеля, тодішнього настоятеля Лаври, у минулому також протестанта Інокентія Гізеля.

Позаяк «Патерик» лишався знаковим текстом барокової культури, у XVII столітті існувало кілька видань, укладачі яких перекодовували середньовічні сюжети, виходячи з естетичних уявлень своєї доби, розставляли нові акценти, позбувалися середньовічних кліше, незрозумілих через кілька століть після кодифікації тексту. Зокрема, сподвижник Петра Могили Сильвестр Косов надає патериковим сюжетам жанрових ознак новели і 1635 року видає «Патерикон, або життя святих отців печерських» польською мовою. Отець Йосиф Тризна залучає до свого видання «Патерика» історичні свідчення Київського літопису. У «Патерику» 1661 року, виданому церковнослов'янською мовою за настоятельства Інокентія Гізеля, композицію впорядковано за гаданим авторством окремих частин: Нестора, Полікарпа й Симона. Та хоча Гізель радив Гербінієві користуватися найновішою редакцією 1661 року, яку сам, можливо, і зредагував, той частіше посилається на редакцію Сильвестра Косова, що мала на меті охопити найширшу

аудиторію: русинів і поляків, православних, католиків і лютеран, охочих читати вдома, у чернечих келіях, школах та під час підготовки проповідей.

Наталія Сінкевич присвятила тексту Косова свою попередню монографію, проаналізувавши його так само ретельно, як і текст Гербінія. Цього разу дослідниця використовує інтертекстуальний підхід, вивчаючи поширення копій «Святих київських печер» серед німецьких і східноєвропейських книгозбірень, маргіналії на берегах збережених примірників і сліди Гербінієвої думки в ранньомодерному інтелектуальному обігу. А практики мирного співіснування та інтелектуального спілкування серед представників різних конфесій, взаємопроникнення релігійних уявлень і глибокий інтерес до вірувань «інших» особливо цікаві сьогодні, в час пошуку єдності та інклюзивності.

ОЛЬГА ПЕТРЕНКО-ЦЕУНОВА

30 СІЧНЯ 2026

Warning: count(): Parameter must be an array or an object that implements Countable in **/home/kairosbo/verbum.com.ua/www/wp-includes/post-template.php** on line **284**